

2.3. Štylistická hodnota slovotvornej motivácie a expresíva

V slovenskej jazykovede (porov. Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989; Furdík, 1984, 1993) sa vymedzujú štyri základné funkcie slovotvornej motivácie: systematizačná (vzťahmi slovotvornej motivácie sa slová začleňujú do tried a skupín slovotvorného systému), integračná (každé slovo sa zaraďuje do slovnej zásoby na základe pozitívnych alebo negatívnych motivačných vzťahov), adaptačná (prevzatá lexéma sa prehodnocuje vzhľadom na slovotvorný systém preberajúceho jazyka) a kondenzačná (slovotvorba umožňuje skracovanie slov a zefektívňovanie vyjadrovania). J. Furdík (ibid.) k nim pridáva piatu, komunikačnú alebo komunikačno-poznávaciu funkciu, ktorá podáva informáciu o sémantickej štruktúre slova a tvorí východisko novších prístupov k vyučovaniu a poznávaniu teórie tvorenia slov (pozri Liptáková, 2003, Dziaková, 2003). Spomínaný lingvista skúmaním štylistických dimenzií slovotvorne motivovaných slov už naznačil aj šiestu, štylistickú funkciu slovotvornej motivácie (pozri Furdík, ibid.).

K štylistickej hodnote slovotvorne motivovaných slov sa slovenská jazykoveda dostávala cez štylistiku (Mistriček, 1977 a 1985) i derivatológiu (Buzássyová, 1976 a 1980). Predmet jej záujmu sa pôvodne obmedzuje na štylistickú hodnotu slovotvorných prostriedkov, na vymedzovanie inventára štylisticky príznakových sufixov a prefixov bez ohľadu na ich rozsiahlejšiu charakteristiku a kategorizáciu. Takýmto spôsobom postupuje J. Mistriček vo svojich syntetických prácach (op. cit.). K. Buzássyová pristupuje k problému z hľadiska ústnych i písomných prejavov hovoriacich, t. j. cez slovotvornú kreativitu v rečovom procese (1976) i úlohu slovotvornej motivácie v texte (1980). V 80-tych rokoch v ďalších prácach o čiastkových problémoch v slovotvornom systéme slovenčiny (Bosák – Buzássyová, 1985; Horecký – Buzássyová – Bosák a kol. 1989) sa venuje okrem iného aj štylistickým vlastnostiam a diferenciaciám domácich i internacionálnych prípon. Záujem o tento fenomén sa viaže v poslednom desaťročí 20. storočia na skúmanie vzťahov medzi tvorivou schopnosťou človeka a jazykom v literatúre (Valeková, 1993) a odrazom ľudskej kreativity v reči (Liptáková, 2000). Orientáciu na štylistickú dimenziu slovotvorby vo svetovej jazykovede načrtnol J. Furdík (pozri 1987). Zároveň podal stručný prehľad štylistických možností motivovaných slov so zreteľom na všetky jednotky slovotvorného systému.

Na základe skúmania vzťahov medzi slovotvornou motiváciou a štylistickou príznakovosťou v ústnych i písomných prejavoch sme dospeli k myšlienke vymedziť ešte užšiu skupinu derivátov a kompozít, ktoré možno zaradiť k štylisticky príznakovým slovám, a to skupinu expresív. Z tohto hľadiska používame aj pojem expresívna funkcia motivovaných lexém, t. j. ide o motiváty, ktoré sa dajú charakterizovať len na základe expresívneho rozdielu vo vzťahu k fundujúcemu slovu, napr. *kamarát* → *kamoš* (porov. Vužňáková, 2003).

Ide o to, že prostredníctvom slovotvornej motivácie má možnosť hovoriaci vyjadriť individuálne i spoločenské, kolektívne konotácie rôzneho druhu, pričom slovotvorba dokáže navrstviť atribút expresívnosti

rôznymi spôsobmi a zachytiť najrozmanitejšie štylistické príznaky. Štylistická funkcia slovotvornej motivácie sa spája:

I. s tvorbou:

okazionalizmov v ústnej: *zemepád* = fontána, *kolodomky* = papuče, ktoré sa nosia okolo domu (Liptáková, 2000) i písomnej podobe: *snehuliak* *Smiechuliak*, *Kazko Rozkazko* (Hevier, 2001),

profesionalizmov (nosová spoluhláska → *nosovka*, diplomová práca → *diplomovka*),

argotu (marihuana → *mariška* heroín → *herák* → *heráčka*, huliť → *zhuliť sa*),

slangových slov (cigareta → *cigoška*, super → *superne*),

hovorových slov (leбка → *lebeň*, kondícia → *kondička*, dopredu → *dopredku*),

poetizmov (diaľka → *diaľ/diaľava*),

knižných slov (čudo → *čudeso*, krok → *kročaj*),

familiárnych slov (farár → *farárko*, kamarát → *kamarátko*),

hypokoristik (mama → *mamuľka*, Eva → *Evička*, oco → *ocinko*),

deminutív (oko → *očko*, sadať → *sadkať*, malý → *maličký*, trochu → *trošku*),

augmentatív (dom → *domisko*, chlap → *chlapina*),

dysfemizmov (hluchý → *hlucháň*, dudrať → *dudroš*).

odborných slov (uhlík → *uholnatý*, metán → *metyl*).

II. s procesom defrazeologizácie: „schovať sa do ulity“ → *ulitníctvo* (porov. Furdík, 2004, s. 32).

Vo väčšine týchto prípadov sa tvorenie slova spája s novým sémantickým príznakom, resp. ide o transpozíciu alebo modifikáciu sémantickej štruktúry konkrétnej lexémy. Slovotvorba však nie zriedkavo slúži výlučne ako prostriedok na vyjadrenie pragmatického postoja ku skutočnosti, t. j. zmenou onomaziologickej štruktúry nedochádza k žiadnemu posunu vo význame slova (*akvárium* → *akvárko*, *posilňovňa* → *posilka*, *štipendium* → *štipko*, *internát* → *inťák*, *diskotéka* → *didžina*). Slovotvorba tu slúži ako prostriedok idiolektickej alebo sociolektickej identifikácie, ako prostriedok demonštrovania jedinečnosti a zároveň spolupatričnosti v procese komunikácie.

Vzhľadom na to, že J. Furdík sa zamerail skôr na teoretické spracovanie problému štylistickej hodnoty slovotvornej motivácie a že ide o prvý pokus opísať túto oblasť jazyka, rozhodli sme sa urobiť výskum daného rozmeru slovotvorby na konkrétnom materiáli. Predmetom našich analýz sa stal text i spontánne rečové prejavy, čím chceme dokázať, že i v štylisticky príznakovej lexike platia obdobné pravidlá ako v normovej oblasti jazyka a teda že aj príznakové motiváty zapadajú do systému slovotvorných parametrov, ktoré tvoria jadro MSSS. Zároveň sa snažíme v rámci štylisticky príznakových a zároveň motivovaných slov vymedziť kategóriu s osobitným charakterom derivátov s názvom expresíva.

Za predmet našej analýzy sme si zvolili román Alfonza Bednára Ako sme sušili bielizeň. To, že sme si vybrali práve toto dielo, má viacero dôvodov. Hra so štylistickou hodnotou slovotvornej motivácie je viac príznačná pre autorov poézie, no A. Bednár je medzi slovenskými prozaikmi jedným z popredných, takpovediac, virtuózov. Nie tým, že by masovo tvoril nové slová, ale práve tým, že má skvelý cit pre hodnotu slovotvorných javov vo všetkých ich dimenziách a obdivuhodne ho uplatňuje vo vlastnej textotvornej práci. A hoci uvedený román už bol základom rozboru z aspektu sociolingvistiky (pozri Buzássyová, 1988), je výborným východiskom aj pre výskum synergie slovotvorby a štylistických atribútov slova.

J. Furdík (1991) zavádza pojem **motivačná nasýtenosť textu** na vyjadrenie pomeru medzi slovotvorne motivovanými a nemotivovanými slovami. Nazdávame sa, že rovnako by sa dal percentuálne vyjadriť vzťah medzi slovotvorne motivovanými slovami so štylistickou hodnotou a slovotvorne motivovanými slovami bez štylistického príznaku. Ak by sme získali takéto numerické vyjadrenie, percentuálna hodnota nielen motivačnej nasýtenosti textu, ale i „**motivačno-štylistickej nasýtenosti textu**“ by bola v našom prípade veľmi vysoká. Preto s ohľadom na túto skutočnosť a priestor, na ktorom podávame naše výsledky, sme sa zamerali len na substantíva. Výber súvisí s počtom a frekvenciou týchto slovných druhov.

Stručná charakteristika, náčrt klasifikácie a ukážky slovotvorne motivovaných slov so štylistickou hodnotou:

ODVODENÉ SLOVÁ

1. Slovotvorné prostriedky

a) NEPRÍZNAKOVÝ ZÁKLAD + PRÍZNAKOVÝ FORMANT:

preliačín-ka; spíš-ka (r/ť, ch/š); mrtv-ina; zmiešan-ina (n/ň); čiern-izeň (n/ň); modr-ava; chodidiel-ka (d/ď, 0/ie); memór-ia (o/ó, „to, že niekto memoruje“); haluz-ie; ne-trvalky; ne-hotovosť; ne-hanba; luh-anina („to, čo vzniklo luhaním“); skrčen-ci („skrčení ľudí“); informovan-ec (n/ň, „ten, kto je informovaný“).

b) PRÍZNAKOVÝ ZÁKLAD + NEPRÍZNAKOVÝ FORMANT:

šarapat-a; úfn-osť; jáger-ky; volov-ina; prdin-ec; príprd-ok

c) PRÍZNAKOVÝ ZÁKLAD + PRÍZNAKOVÝ FORMANT:

smrd-izeň; chuchval-ce; sprost-aňa; šarv-anec; škrip-ot; dup-ot; čvik-ot; debiln-osti; bombard-írky

Slovotvorné postupy

1. Tu sa zameriavane najmä na tie prípady, keď ani jeden z prvkov slovotvornej štruktúry nie je príznakový, a napriek tomu vznikajú expresívne lexikálne jednotky. Príčin je viacero. Dochádza tu k napätiu medzi lexikálnym a slovotvorným významom slova: *suš-ička* (=sušiareň); *stol-ica* (=stolička); *pri-spomienky*, medzi lexikálnym, slovotvorným významom a rodovou príslušnosťou slova: *duchy* (=duše); *múch* (maskulinum od slova *mucha*). Slová vznikajú vo vzťahu k normovanej jednotke výberom iného (vedľajšieho) sémantického príznaku, ktorý sa stáva základom vonkajšej i vnútornej onomaziologickej štruktúry slova, napr. *bielizn-iareň* („miesto, kde sa suší bielizeň“, *e/0*, alebo „deformáciou“ tvaru: *psych-a* (psychika). Na tomto mieste sa dá hľadať analógia so spôsobom jazykového myslenia v bežnej komunikácii. Slangové slová sa totiž tvoria rovnako prostredníctvom trunkácie, resp. abreviačnej trunkácie (porov. Ivanová, 2004): *fyzika* → *fyza*. Výsledkom týchto javov sú v texte A. Bednára okazionalizmy vznikajúce sufixáciou, ktoré možno charakterizovať iba na základe expresívneho rozdielu vo vzťahu k fundujúcemu slovu. Ukazuje sa, že nejde o ojedinelé prípady tohto druhu. Výskyt takýchto lexikálnych jednotiek s príslušným štylistickým príznakom nie je zriedkavý ani v slovníkoch, napr. *červ* → *červiak*; *dialka* → *dial'*/ *dial'ava*; *dievka* → *dievčica*; *dopredu* → *dopredku*; *vždy* → *vždycky*; *deti* → *deťurence'*/ *detváky'*/ *detská'*; *štvrt'* → *štvrtka*; *šepkať* → *šepotať a i.* (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, *ibid*; Pravidlá slovenského pravopisu, 2000). Zdá sa, že tento princíp vzniku lexém je jedným z pravidelných a produktívnych spôsobov tvorenia slov, prítomný v jazykovej kompetencii hovoriacich, ktorého výsledkom sú jednotky jazykového slangu a okazionalizmy.

Tieto skutočnosti by mohli byť dostatočným argumentom na zavedenie ďalšej onomaziologickej kategórie v rámci modifikácie s názvom expresíva. To by umožnilo začleniť do slovotvorného systému jazyka aj slová s výlučne štylistickým, resp. expresívnym rozdielom vzhľadom na ich motivanty a zároveň zredukovať počet tých derivátov, pri ktorých naozaj nemožno nájsť žiaden prvok synchronnej motivovanosti (bližšie o tom pozri na s. 72).

2. Keďže najfrekvencovanejším slovotvorným postupom v slovenčine je sufixácia, je pochopiteľné, že aj v analyzovanom texte je tento spôsob tvorenia slov dominantný. Okrem toho slovotvorné predpony pre svoj vysoký výskyt nenadobudli osobitné štylistické zafarbenie (porov. Mistrík, 1978) a i A. Bednár ich využíva ako štylistický prostriedok dosť sporadicky (prispomienky, odlesk).

Slovotvorné útvary

a) Slovotvorné kategórie:

Zo slovotvorných kategórií majú v rámci modifikácie prvotné miesto deminutíva. To vedie v celom diele k výraznému zjemňovaniu sémantiky

slov, čoho následkom je v jednotlivých prípadoch tendencia k vzniku irónie a sarkazmu.

A. Bednár má však sklony aj k neustálej rekategorizácii a abstraktňovaniu. Tak je text popretkávaný značným množstvom slov so štylistickým príznakom, ktoré sa dajú zaradiť k transpozičným kategóriám spredmetnenia deja (*živor-enie, debn-enie, tesárč-ina, murárč-ina, lunanina atď.*) i spredmetnenia vlastnosti (napr. *surov-osť, mysteriózn-osť, obludn-osť, modr-ava*). Zriedkavá nie je v diele len synergia slovotvornej a významovej, ale i slovotvornej a zvukovej roviny jazyka. Na imitatívnu motiváciu sa tu veľmi často navrstvuje slovotvorná a tá ešte viac umocňuje štylistickú príznakovosť daných slov (*škrip-ot, dup-ot, prask-ot, čvik-ot*). Tvorbou abstrákt nadobúda text charakter zovšeobecnenia, úvahovosti a statickosti, čo možno považovať za štylistický príznak románu ako žánru.

Štylisticky príznakovými sa stávajú i slová vznikajúce na základe mutácie, no tie tvoria v skúmanom texte iba 11% z celkového počtu derivátov. Tým sa jednak potvrdzuje vysoká štylistická hodnota slov modifikačných a transpozičných kategórií, ale naopak nevylučuje alternatíva pridávať štylistické atribúty slovám aj prostredníctvom mutácie (*informovan-ec, odpísan-ec, cudz-iar*).

b) *Slovotvorné hniezda:*

Bude treba zamykať brány a bránky, už sa nebude chodiť sem i ta... (s. 101 – 102).

Vieš si predstaviť Petra, ako je sušiareň pospájaná, to je väzba, väzivo, to jedno s druhým súvisí.... (s. 121).

Vracajú sa na bielidlá, k bielizni (s. 126).

Sušička suší, ale to je stroj, bieliť by mala bielička, aj to je stroj – no neviem ako je to vlastne, my máme sušiareň, a tá sušiareň nesuší... (s. 126).

Ako namaľovať kopu piesku alebo celý veľký záhon, celý veľký štvorec a na piesku pozabúdané, porozhadzované hračky z umelej hmoty, pestré, také, čo by pod zlatým a zlátiacim slnkom, slnečným svetlom až kričali od radosti červeno, zeleno, modro, belaso, žltó, bielo? (s. 146).

A čo nám zatiaľ pomôže proti vákuu? Všeličo, ale iste aj toto: Vyznávať život, pravdaže aj možnosti a podmienky a predpoklady života, nie živorenia, ale života... (s. 172).

Toto nie sú ani tak spomienky ako skôr prispomienky a či doplnky (s. 269).

... laná sa prehýbajú – a natiahnuté z veže na vežu, z vežiaka na vežiak ohýbajú vežiaky a veže, mocné oceľové konštrukcie, ohýbajú a lámajú ich (s. 44).

... veď toto nie sú záhrady bohvieako úrodné, nie sú veľmi štedré ani pre žalúdok, ani pre oko, a hen z kríkov a hen zo stromov poodlamované konáriky, konáre – divé svine by tu neboli spravili takýto neporiadok (s. 69).

... raz ma upozornili, ba vykriekli na mňa, hej, počkaj, počuj, veď vy máte garáž bez náplne, bez plnky (s. 83).

... ničil nielen vegetáciu, ale aj humus ničil, strašne ho ničil najmä na novom neďalekom stavenisku, tam si už začal pomáhať buldozermi, vykrýval mŕtvinu a zakrýval ňou humus, pochovával živý život (s. 71).

Treba ju natrieť, nech len dobre odoláva zubu času a zubom počasia, nech sa do sušiarne tak ľahko nič nezahryzne (s.99).

Treba i takú pravdu prekonať, nech sa už konečne prestane všeličo človečie človeku bridieť (s. 96).

K slovotvorným hniezdam pristupujeme podrobnejšie, keďže v slovenskej jazykovede im zatiaľ nebola venovaná zvláštna pozornosť. Ukazuje sa však, že expresivita môže vznikáť aj vtedy, keď sa bezpríznakové slová patriace k spoločnému slovotvornému hniezdu dostávajú do tesnej blízkosti. Niekedy sa takto stretnú aj dve slovotvorné hniezda naraz. Zoskupovanie slov s totožnou koreňovou morférou autor realizuje:

a) s rôznym zámerom:

1. na podčiarknutie významu i ako prvok gradácie a enumerácie (brány a bránky; konáriky, konáre, vežiaky a veže; väzba, väzivo; spomienky ako skôr prispomienky),
2. na zvýraznenie sémantických odchýlok pri formálnej podobnosti lexém (zubu času a zubom počasia; života, nie živorenia; prestavba a výstavba),
3. na tvorbu kontrastu, paradoxu a nonsensu (prestane sa človeku človečie bridieť; živý život; garáž bez náplne, bez plnky),
4. pre samotný autorov záujem o hru s formálno-sémantickou štruktúrou slov (sušička suší – sušiareň nesuší; bielička biely).

b) viacerými spôsobmi :

1. pripájaním motivátu k motivantu (konáre → konáriky; veža → → vežiak),
2. nahromadením niekoľkých motivátov vedľa seba bez prítomnosti motivantu (*biely → bielizeň, bielizlá; * kryť → zakrývať, vykrývať).

ZLOŽENÉ SLOVÁ

Kompozitám sa podrobne nevenujeme, hoci frekvencia ich výskytu nie je v danom texte vôbec zanedbateľná. Tu však možno uviesť mnohé analogické konštatácie. No v rámci onomaziologických kategórií je modifikácia v popredí ešte zreteľnejšie ako pri derivátoch (*pan-autor; vše-autor; super-úspech; veľko-pretváarka.*). Vyselektovať možno skupiny kompozít podľa príznačkovosti slovo tvorných prostriedkov a postupov:

- a) príznačkový základ + nepríznačkový základ,
- b) nepríznačkový základ + príznačkový základ,
- c) kumulácia príznačkovosti v prípade dvoch príznačkových základov (*šnel-fajerky*),
- d) spájanie nepríznačkových základov, a to na základe analógie (*dobro-byt* podľa *blaho-byt*) i hromadenia slov patriacich k jednému slovo tvornému typu (*super-vymoženosť; super-cykly; super-úspech; super-nohy*).

U A. Bednára sú výrazné sklony k zlučovaniu slov do kmeňovej zloženiny, pričom kombinácia odvodzovania a skladania takmer absentuje v kreatívnych spôsoboch tvorenia nových lexém. No to nie je v žiadnom prípade pre daného autora brzdou v produkovani veľkého množstva okazionalných motivátov.

Ukazuje sa, že napriek neobmedzeným tvorivým schopnostiam používateľov jazyka je možné skúmať spôsoby vzniku slovo tvorne motivovaných slov so štylistickou hodnotou z viacerých hľadísk. Samozrejme, že naša klasifikácia a charakteristika nie je vyčerpávajúca a dá sa predpokladať, že existujú ďalšie alternatívne riešenia i výskyt ešte neodhalených princípov, na základe ktorých slovo tvorne motivované slová nadobúdajú, či môžu nadobúdať štylistický charakter. Potvrďuje sa však naša hypotéza, že fixovanie návykov pri rozširovaní slovej zásoby vo vedomí hovoriacich je príčinou využívania analogických prostriedkov a postupov v písomných i ústnych, oficiálnych i neformálnych prejavoch. Dôkazom je nasledujúci rozbor slovo tvorne motivovaných slov so štylistickou hodnotou v spontánnych rečových prejavoch.

Z hľadiska výskumu ústnej komunikácie sme sa bližšie zaoberali štylisticko-expresívnou funkciou slangových slov a analýzou ich tvorenia. Vychádzame opäť z predpokladu, že slangové slová sa vyznačujú všetkými vlastnosťami slovo tvorne motivovaných slov spisovného jazyka. K. Buzássyová (1976) naznačila pri opise okazionalizmov, že tu nejde o anomálie, ale oblasť, v ktorej možno nájsť zákonité slovo tvorné procesy. Niekedy síce môže dôjsť k porušovaniu normy, no túto skutočnosť treba chápať pozitívne, pretože tým sa demonštrujú ďalšie slovo tvorné možnosti a zákonitosti jazyka. To isté platí aj pre slangové slová, ktoré sme skúmali. Rozbor slov sme realizovali na materiáli, ktorý sme získali od študentov 2. ročníka Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity (napriek tomu nejde o čisto študentský, ale skôr o všeobecný slang používaný v hovorenej reči).

1. Pri tvorbe slangových slov sa uplatňujú základné slovo tvorné postupy nepríznačkovej lexiky:

A) DERIVÁCIA

SUFIXÁCIA: *škul'-ky, nerv-ák, lep-ák, part'-ák, spiť-ák, smrk-oš, férov-ka, žr-ádlo, slep-oš, drz-ák, krav-ina, krv-ák, kukl-áč, skejť-ák, drogér-ka, kaf-čo, piv-čo, vin-čo, čas-ák, mam-ča, brác-ko (brat), imatrikulač-ka, bab-enky (baby), vtier-ka („ten, kto sa niekomu vtiera“), teór-ka, absen-čka, hitov-ka, stret-ko (stretnutie).*

Špeciálnym prípadom sufixácie je tu flektivizácia, ktorá so sebou nenesie žiadnu slovotvornú informáciu, slúži iba ako prostriedok na zaradenie slov do skloňovacieho systému slovenčiny: *pegečka, vecko, sadka (SAD), devedečko, superne.*

PREFIXÁCIA: Objavuje sa veľmi zredkavo. Vo väčšine prípadov sú to už motiváty prvotných slangových slov, napr. *potiť* → *za-potiť, vy-potiť* (povedať niečo), *cvakať* → *za-cvakať*.

TRANSFLEXIA: Je prítomná vždy v synergickom pôsobení s trunkáciou (pozri ďalej).

TRUNKÁCIA:

Slovo trunkácia pochádza z angličtiny a znamená odseknutie. V slovotvornom systéme slovenčiny sa pravidelne trunkácia pridružuje k slovotvorným postupom: *fundamentalista* „ten kto sa pridrižiava fundamentalizmu, *fanklub* „klub fanúšikov“, *slovosled* „to, že slová nasledujú po sebe (bližšie o tom pozri v 2.1.3.). Trunkácia je príznačná pre väčšinu slangových slov. Tvorí sa ňou viac ako 1/2 všetkých slov. Slangové slová sa tvoria kombináciou trunkácie a sufixácie, trunkácie a transflexie, pravidelne dochádza k trunkácii univerbizovaných pomenovaní. Najčastejšie sa trunkujú derivačné morfémy, časť základu slova (*puberťák* → *pubiš*, *literatúra* → *litika*), niekedy i celý základ kompozita (*internet* → *net*).

Trunkačno-sufixálny postup: *uč-ka, tel-ka/tel-káč, slov-ina, nem-ina, anglina, inť-ák/intr-ák, kám-oš, zmrz-ka, fran-ina, dep-ka, magnet'-ák/magič, rešt-ika, prof-ák, vyuč-ko, douč-ko, kup-ko, záp-ich, nábož-ko, lit-ika, lab-ák, feť-ák, posil-ka, solar-ko, vych-oš (vychovávateľ), gym-ko/gym-peľ, žuv-ka/žuv-ina, štip-ko, sester-ka, legit-ka, mar-iška (marihuana), med-ina (medicína), perf-iš.*

Trunkačno-transflexný postup: *psychol-a, inform-a, kam-o, cig-a, trik-o, cvik-o, biol-a, disk-a.*

Trunkácia a univerbizácia : *slad'ák* (sladký tanec), *kazeťák* (kazetový magnetofón), *náklad'ák* (nákladné auto), *deka/dekáč* (dekanský termín), *kopirák* (kopírovací papier), *frit'ák* (fritovací hrniec), *rodičko* (rodičovské združenie), *hysterka* (hysterická žena), *decák* (detský domov), *tatarka* (tatarská omáčka), *sympaťák* (sympatický človek), *retard'ák* (retardovaný človek), *melanchoš* (melancholický človek), *výška* (vysoká škola), *plyšák* (plyšová hračka), *kulturák* (kultúrny dom), *abst'ák* (abstinenčný príznak), *seminárka* (seminárna práca), *pestáky* (pestovateľské práce), *výtvarka* (výtvarná výchova), *mentolka* (mentolový cukrík), *hudiga/hudka* (hudobná výchova), *občina* (občianska náuka), *sprcháč* (sprchovací gél), *čapák* (čapované pivo), *hotelka* (hotelová škola), *zdravotka* (zdravotnícka škola),

futbalka (futbalová lopta), *hygienky* (hygienické vreckovky), *základka* (základná škola), *teliga/telák* (telesná výchova).

Univerbizované pomenovania vznikajú väčšinou ako nespisovné slová, no veľmi rýchlo prechádzajú k spisovným lexikálnym jednotkám, resp. k profesionalizmom alebo k hovorovým slovám. Preto tu niekedy môže vzniknúť problém pri rozlíšení slangových a už nie slangových slov. Ukazuje sa, že slangové univerbizované pomenovania prechádzajú najčastejšie transformáciou na hovorové slová, no v jazykovom povedomí hovoriacich (v tomto prípade študentov) ešte nie je vytvorená jednoznačná hranica, keďže majú tendenciu aj nasledujúce slová vnímať ako slangové: *služobka* (služobná cesta), *lyžiarak* (lyžiarsky výcvik), *vodičák* (vodičský preukaz), *pauzák* (pauzovací papier), *toaleták* (toaletný papier), *kraťasy* (krátke nohavice), *sympaťák* (sympatický človek), *obchodák* (obchodný dom), *techničák* (technický preukaz), *cestovka* (cestovná kancelária).

Trunkácia kompozít:

a) Trunkácia druhého základu slova spojená so sufixáciou alebo transflexiou: *stromko* (stromoradie), *samoška* (samoobsluha), *homoš* (homosexuál), *fitko* (fitnescentrum), *fucík* (futbal), *geoška* (geológia), *biola/bioška* (biológia), *fila* (filozofia), *zemák/zemiak* (zemepis), *prirodák* (prírodopis), *deják* (dejepis).

b) Trunkácia prvého základu slova sa v našom materiáli neobjavila.

Zriedkavejšie sa trunkuje jeden sufix, častejšie dva až tri posledné prípony:

Trunkácia jedného sufixu: *bifľ-ovať* → *bifľoš*, *fet-ovať* → *feťák*, *tráp-ny* → *trapas*, *slizký* → *slizák*. Niekedy však ide o TRANSSUFIXÁCIU (o výmenu nepríznačného sufixu za príznakový): *stret-nutie* → *stretko*, *cig-án* → *cigoš*, *mejd-an* → *mejdák*, *vysvedč-enie* → *vysvedčko*.

Trunkácia dvoch sufixov: *žuv - ač-ka* → *žuvina*, *zmrz -l-ina* → *zmrzka*, *nábož-en-stvo* → *nábožko*.

Trunkácia troch sufixov: *mal-in-ov-ka* → *malča* (malinovka), *posil-ň-ov-ňa* → *posilka*.

Trunkácia a abreviácia: Nie zriedkavé sú prípady, keď dochádza k odseknutiu morfémy, časti koreňa slova alebo celého základu slova bez následnej slovotvorby: *profesorka* → *profka*, *matematika* → *matika*, *žuv - ač-ka* → *žuvka*, *volejbal* → *volej*, *basketbal* → *basket*, *trolejbus* → *trolej*, *internet* → *net*. Preto tu vzniká otázka, či aj tento jav možno považovať za derivačnú trunkáciu. Aj keď je tento fenomén v slovenskej jazykovede ešte nevyriešenou záležitosťou, ukazuje sa, že takýto proces tvorenia slangových slov má bližšie k skrakovaniu ako k slovotvorbe. Okrem toho trunkácia je vždy sprievodným javom, nie je nositeľom významu, a preto ju nepovažujeme za osobitný slovotvorný postup (pozri s. 55 – 56).

UNIVERBIZÁCIA (bez trunkácie): *slepák* (slepé črevo), *lysák* (lysý človek), *nezávislák* (nezávislý človek).

B) KOMPOZÍCIA:

V skúmanom korpuse slov sa vyskytli len nasledujúce varianty toho istého slova: *riťolez/vriťolez*. V podstate je to znak produktivity

slovotvorných postupov v slovenčine, flektívnosti jazyka i tendencie k zjednodušovaniu ústnej neformálnej komunikácie.

Na základe uvedených skutočností možno konštatovať, že najväčší počet slangových slov sa tvorí prostredníctvom trunkácie, na druhom mieste je univerbizácia v spojení so sufixáciou, potom nasleduje samostatná sufixácia, v menšej miere transflexia. Prefixálne a kompozičné slangové slová sa objavujú skôr sporadicky. Toto zastúpenie možno vnímať tiež ako ukazovateľ príznakovosti, ale i ekonomickosti či akejsi ležérnosti zo strany používateľov jazyka.

2. Možno tu vymedziť jednotlivé slovotvorné kategórie a sémantické skupiny, napr.

názvy učebných predmetov: franina, geoška, psychola, matika, zemák, teola, hudiga;

názvy škôl: hotelka, zdravotka, výška, gymko, základka;

názvy osôb podľa vlastnosti: retardák, nezávislák, hysterka;

názvy predmetov podľa vlastnosti: toaleták, sprcháč, hygienky.

3. Objavujú sa tu pravidelné slovotvorné typy:

- ina: *anglina, nemina, slovina, franina*;

- oš: *bifľoš, smrkoš, slintoš*;

- ko: *doučko, vyučko*;

- ák: *osoby: toaleták, kopirák, absták, kulturák*;
neosoby: lysák, sympaťák, nezávislák.

4. Slová sa dajú vysvetliť na základe slovotvorných parafráz analogických s nepríznakovou lexikou: *sympaťák* „ten, kto je sympatický“, *smrkoš* „ten, kto smrká“, *krvák* „to, kde tečie krv“, *džonga* „to, čo sa džongá“, *pakáriť* „byť pako“, *džínska* „tá, čo nosí džínsy“, a to aj v takých prípadoch, keď motivačný vzťah vzniká na základe asociácie: *skejťák* „ten, kto sa vozí na skejťe“, *škulky* „to, čo je na škúlenie“, keďže tento jav sa objavuje aj v rámci normovanej lexiky (pozri s. 79).

Druhú skupinu tvoria slová s čisto expresívnym vzťahom medzi motivátom a motivantom bez explicitnej slovotvornej parafrázy (porov. Vužňáková, 2003). Dokonca tu vzniká tendencia pravidelne tvoriť takéto slová podľa konkrétnych slovotvorných typov a vzorcov: **Zs(trunk.) + -oš** (*roboš, kamoš, cigoš*), **Zs(trunk.) + -ko** (*gymko, kupko, doučko, vyučko, solarko, akvarko*), **Zs(trunk.) + -ák** (*inťák, magneták*).

5. Slangové slová možno zaradiť v rámci onomaziologických kategórií k mutácii (ide prevažne o univerbizované pomenovania) a k modifikácii. Deriváty transpozičného typu sa neobjavujú, čo je výsledkom konkrétneho myslenia hovoriacich, tendencii po úspornosti, jednoduchosti a expresívnosti vyjadrovania. Hlavným cieľom nie je tvoriť nové lexémy v pravom zmysle slova, ale k pôvodnému designátu priradiť modifikovanú vonkajšiu, formálnu stránku slova, ktorá sa stáva prostriedkom na

demonštrovanie hodnotového a emocionálneho medzi komunikantmi istej spoločenskej skupiny.

6. Slangové slová znásobujú svoje motivačné vzťahy, stávajú sa východiskom slovotvorných útvarov, slovotvorných radov, paradigiem hniezd:

matika → *matikár* → *matikárka*;
kamoš → *kamoška*
→ *kamošský*,
cvakať → *zacvakať*,
ksicht → *ksichtiť sa*.

7. Slovotvorné prípony a typy si navzájom konkurujú, t. j. slangové slová sa vyvíjajú, modifikuje sa ich forma, a to v oveľa väčšej miere ako v prípade lexikálnych jednotiek spisovného jazyka, keďže nie sú normované. Niekedy existuje viacero variantov vedľa seba: *inťák/intrák*, *didžina/diska*, *teliga/teola/telák*, *biola/bioška*, *legit-ka/legitimač-ka*, resp. vo vzťahu k slovu, ktoré sa prestalo alebo sa postupne prestáva vnímať ako slangové, sa tvorí nová príznaková podoba: *obývačka/obyvák*, *kámoš/kámo*, *diplomovka/diplomka*.

Hoci J. Mistrík (1985) uvádza, že slangové slová sa tvoria na základe metafory, deformáciou tvaru, importovaním z iných jazykov a skracovaním, v skutočnosti tu prioritnú úlohu hrá slovotvorba, pretože tzv. deformácia tvaru a skracovanie sa viaže na postupy a javy, ktoré sa objavujú v synergickom pôsobení so slovotvorbou, trunkáciu a univerbizáciu, a slovotvorná motivácia sa často pridružuje aj k preberaniu lexém z iných jazykov i k metaforizácii (pozri ďalej). Slovotvornou motiváciou vzniká až 73% všetkých slangových slov, ktoré sa stali predmetom nášho skúmania (200 slov). Až potom nasleduje prenášanie významu, preberanie slov z iných jazykov, kombinácia týchto postupov so slovotvorbou a frazeologizácia. Na druhej strane je pravdou, že slangové slová sa dostávajú do aktívneho slovníka hovoriacich všetkými základnými spôsobmi obohacovania lexikálnej zásoby jazyka. Postupy, ktoré sa vymykajú štandardu, sú ukazovateľom ďalších alternatív v jazyku.

Spôsoby tvorenia slangových slov:

1. Derivácia a kompozícia (pozri vyššie).

2. Prenášanie významu, metaforizácia a metonymizácia: *šrotovať* (jesť), *guľa* (päťka), *odpáliť* (odpáľ = choď preč), *zbaliť* (dievča), *ucháň* (študent 1. ročníka), *kilo* (stovka), *liter* (tisícka), *tvrdnúť* (čakať), *hustiť* (presviedčať niekoho o niečom), *kosa* (zima), *bedňa* (hlava), *kára* (auto), *kvákať* (rozprávať), *podlizovať sa* (dostať sa do priazne niekoho), *haluz* (hlúposť), *oxidovať* (zavádzať, prekážať svojou činnosťou), *šiška* (hlava), *handry* (šaty), *maska* (tvár, výzor), *mastiť* („ale mastí“ = ale mu to ide),

ládovať (napchávať sa), *muka* (nuda), *cvakať* (platiť), *zapotiť* (povedať niečo, väčšinou hlúpe).

3. Importovanie slov z cudzích jazykov: *foter*, *muter*, *bezva*, *jasnačka*, *džob*, *díky*, *ksicht*, *flákať(sa)*, *grázel*, *makat'*, *fety* (nohy), *senzi*, *sory*, *háro*.

4. Spájanie slovotvornej motivácie s inými postupmi:

a) slovotvornej motivácie s prenášaním významu: *dirigo* (riaditeľ „ten, kto diriguje“), *zelenáči* (policajti), *klapačka* (ústa), *cvaknutý* (hlúpy človek), *zbodnúť* (zjesť niečo malé).

b) slovotvornej motivácie s preberaním slov z cudzích jazykov: *muterka*, *foťo* (foter), *cálovať*, *dirigo* (direktor), *supiš* (super), *frišký* (rýchly)/*friškom* (rýchlo), *superné/superne*.

5. Frazeologizácia: *upraviť niekomu fasádu* (tvár), *mať niečo na háku* (je mi to jedno), *mať halušky v hlave* (hovoriť z cesty, hovoriť hlúposti, nemať nič v hlave), *dať si odpich* („daj si odpich“ = odíť), *lepí mi* (bojím sa).

6. Tvorenie príznakových, supletívnych základov s expresívnou funkciou: *šrác* (frajer, plejboj), *fáro* (špičkové, elitné auto), *džongať* (žuť), *dristať* (hovoriť hlúposti), *kecať* (rozprávať), *džefo* (frajer, švihák, plejboj).

7. Deformácia tvaru:

Sem zaraďujeme slová, pri ktorých dochádza k veľmi výraznej hláskovej zmene základu slova: *segra*, *fogi*, *vydka* (výtvorná výchova), resp. slovný základ už naznačuje, ale len zdanlivo, formálne, aj posun v sémantike: *prďák* (prírodopis). No aj k týmto zmenám sa pripájajú slovotvorné postupy: *vyd-ka*, *prď-ák*.

Slová so štylistickou hodnotou slovotvornej motivácie môžeme v podstate rozdeliť na tri skupiny:

1. individuálne – okazionalizmy;
2. sociálne – sociolektizmy, slang;
3. lexikalizované, slovníkové príznakové slová a expresíva - deminutíva, dysfemizmy, augmentatíva, hypokoristiká, familiarizmy, knižné, poetické slová, defrazeologizované jednotky a odborné slová.

Iba tretiu skupinu z uvedených možno začleniť medzi lexikálne jednotky slovotvorného systému jazyka. Prvú a druhú skupinu tvoria neuzuálne jednotky reči, teda nepatria do systému *langue*. Bližšie ich možno špecifikovať na základe funkcie slovotvornej motivácie a faktorov, ktoré ovplyvňujú ich tvorbu.

Okazionalizmy v ústnych prejavoch sú vo veľkej miere nositeľmi komunikačnej funkcie slovotvornej motivácie, t. j. sú to väčšinou úplne nové lexikálne jednotky, ktorých atypická forma poukazuje na nový, netypický význam. Pri ich tvorbe dôležitú úlohu zohráva:

a) výber a odraz odlišného motivačného príznaku vo vedomí hovoriaceho v porovnaní so spisovnou lexémou, komunikanti vychádzajú

z poznania a skúsenosti daného denotátu (fontána x *zemepád* „to, čo padá k zemi“, papuče x *kolodomky* „papuče, ktoré sa nosia okolo domu“),

b) zmena onomaziologickej štruktúry, pričom lexikálne jednotky vznikajú väčšinou mutáciou, nadobúdajú nové sémantické príznaky: *manuelizovať* „pozerať Manuelu“, *gumistka* „dievča, ktoré skáče cez gumu“ (Liptáková, 2000).

Druhý z vyššie uvedených spôsobov vzniku okazionalizmov sa v skupine slangových slov využíva hlavne pri univerbizácii, inak nie je veľmi frekventovaný (*kukla* → *kukláč*, *nervy* → *nervák*). Slangové slová a lexikalizované expresíva sú na prvom mieste slová s pragmatickým postojom s absenciou komunikačnej funkcie ako nositeľa nového obsahu vzhľadom na motivant (význam slova sa nemení). Sú nositeľmi kondenzačnej funkcie slovotvornej motivácie, ktorá sa spája s procesmi trunkácie a univerbizácie, no predovšetkým nositeľmi konotačných hodnotení, ktoré sa prezentujú zmenou nepríznakového slovotvorného formantu, sufixu na príznakový (*cig-án* → *cig-oš*, *kondíc-ia* → *kondič-ka*, *mal-in-ov-ka* → *mal-ča*,) alebo pridaním expresívneho formantu (*káva* → *kav-čo*, *mama* → *mam-ul'-ka*), preto tu hovoríme aj o čisto expresívnej funkcii slovotvornej motivácie .

Týmto sme chceli naznačiť analógie medzi slovotvorným systémom jazyka a tvorbou okazionalizmov a slangových slov prostredníctvom základných parametrov slovotvornej motivácie, a tak demonštrovať možnosť klasifikovať aj tieto lexikálne jednotky na základe slovotvorného systému jazyka. To však neznamená, že ich budeme zaznamenávať v MSSS. Snažíme sa len poukázať na to, že komunikačné správanie sa používateľov jazyka vychádza z vytvárania komunikačných schopností a zručností v rôznych komunikačných situáciách, a teda súvisí s poznávaním i produkciou normovaných i nenormovaných jazykových javov. Hoci v prevažnej miere sa pri tvorbe okazionalizmov i slangových slov uplatňujú tradičné pravidlá a princípy, zároveň poskytujú priestor pre rozvoj kreatívneho jazykového myslenia, pre skúmanie fungovania slovotvorného systému ako celku i odhaľovanie alternatív rozširovania lexikálnej zásoby jazyka, čo je možné využiť pri vyučovaní tvorenia slov ako takom, napr. komparáciou tvorby neuzuálnych lexikálnych jednotiek a uzuálnych slov uvádzaných v MSSS.